

УДК 94 (447.54) «1905/1907»

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ РОБІТНИКІВ ДЛЯ ЗАХИСТУ СВОЇХ ПРАВ У ХАРКОВІ У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В'ячеслав Магась

Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова
Україна, 10004, м. Житомир, проспект Миру, 22
e-mail: vomagas@gmail.com

У роки Першої російської революції активізувалася громадськість Російської імперії, котра почала об'єднуватися у різноманітні загальноросійські суспільно-політичні об'єднання за соціальними, професійними, національними та гендерними ознаками (Селянський союз, Залізничний союз, Союз рівноправності жінок, Союз інженерів тощо). Означені союзи пережили період свого найбільшого піднесення у період т.зв. «жовтневих свобод», коли Маніфестом 17 жовтня 1905 р. була дарована свобода слова, зібрань і союзів. Наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. розпочався період переслідувань влади проти діячів союзів, котрий знищив частину організацій, а частину змусив перейти на нелегальне конспіративне становище. Цікавою та малодослідженою є історія громадсько-політичної організації – Союзу робітників для захисту своїх прав. Він діяв упродовж 1905-1907 рр. на Харківському паровозобудівному заводі та був цікавим прецедентом самоорганізації робітництва, а також спробою відійти від впливу партійної соціал-демократичної агітації.

В історіографічному відношенні діяльність харківського Союзу робітників для захисту своїх прав у добу Першої російської революції є питанням малодослідженим. Дана обставина зумовлена тим, що Союз виник вже у період репресій і його активна самостійна діяльність була припинена владою впродовж кількох місяців. У подальшому ж його активність слабко проявлялася у контексті виборчих компаній до двох Державних Дум. Союз, діючи в умовах реакції та конкурентної боротьби з РСДРП, не встиг набути широкої популярності та вийти за межі Харківського паровозобудівного заводу. Окрім того, у радянський період політична спрямованість Союзу робітників для здійснення своїх прав не вписувалася у загальну концепцію розвитку робітничого руху, оскільки засвідчувала створення у 1905-1907 рр. альтернативних соціалістичних робітничих організацій. З наукових праць для нас становлять цінність ті, що характеризують револю-

ційні події та робітничий рух у Харкові та на Харківщині у роки Першої російської революції, а саме роботи радянських дослідників В. Астахова, Ю. Кондуфора [1], К. Басалиго [2], І. Ткачукова [15] тощо. На сучасному етапі розвитку української історіографії здійснені лише перші кроки у дослідженні означеної організації [7]. У зв'язку з цим особливої ваги набувають матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві та Державного архіву Харківської області. Важливе значення мають також спогади техніка Ф.О. Кондратьєва [17], що довгий час зберігалися у сімейному архіві, а нещодавно були оприлюднені його онуком харківським істориком-краєзнавцем Ю.В. Д'яченком [16]. Таким чином, наукова новизна роботи полягає у вивченні малодослідженої проблеми на основі раніше неопублікованих джерел.

Метою статті є характеристика діяльності Союзу робітників для захисту своїх прав у роки Першої російської революції. Зазначена мета обумовила постановку таких завдань: охарактеризувати обставини появи Союзу, проаналізувати його ідеологію, розглянути взаємодію досліджуваної організації з владою та причини припинення її діяльності.

У першій половині 1905 р. безпартійний техник Ф.О. Кондратьєв разом з групою активних членів Товариства взаємодопомоги робітників Паровозного заводу та робочих-друкарів організував громадсько-політичну організацію – «Союз робітників для захисту своїх прав». До кінця 1905 р. організація тісно взаємодіяла з меншовиками та більшовиками і діяла за програмою-мінімум соціал-демократичної партії. У другій половині 1905 р. діяльність організації ускладнювало те, що її керівника Ф.О. Кондратьєва у вересні 1905 р. було мобілізовано на російсько-японську війну, звідки він повернувся тільки у грудні того ж року [17].

У своєму складі Союз робітників для захисту своїх прав мав значну кількість членів [8, с. 3] (більше 3000 робітників) [17]. Крім того, керівник організації Кондратьєв був членом

бюро Харківського відділення Союзу інженерів і техніків та підтримував тісні зв'язки з Партією соціалістів-революціонерів [5, арк. 53].

Після поразки грудневого збройного повстання у Харкові в Федеративній Раді Харківських комітетів РСДРП виник розкол, внаслідок чого вцілілі члени «Районного комітету РСДРП на паровозобудівному заводі» у середині грудня 1905 р. увійшли до Союзу робітників для захисту своїх прав, котрий вийшов з усіх спільних органів з РСДРП. Згодом до нього приєдналися інтелігенти-меншовики, що не побажали увійти до складу Харківського об'єднаного комітету РСДРП [4, арк. 12].

Отже, безпосереднім приводом і каталізатором для початку самостійної діяльності Союзу робітників для захисту своїх прав стало придушення Харківського збройного повстання, що продемонструвало всі небезпеки насильницького шляху трансформації суспільно-політичного ладу.

Однією з головних причин виходу зі спільних з РСДРП органів стала незгода керівництва Союзу з тактикою бойкоту Державної Думи, яку пропагували соціал-демократи [14, арк. 105зв.].

Керівником організації, окрім Ф.О. Кондратьєва, наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. був робітник Б.П. Чаєвський. До активу Союзу входили також С.І. Єгоренко, М.П. Постніков, П. Савельєв, М.І. Махов, М.В. Зверєв та О.Т. Грунева. Секретарем Союзу був М.А. Нікітін, касиром організації – М. Яхновський. Він займався збором пожертв для висланих адміністративним шляхом членів організації та на утворення фонду Союзу з відрахуванням добровільного збору до страйкового фонду [4, арк. 13зв.].

У низці документів засновники організації сформували оригінальну ідеологію Союзу, що характеризувалася ідеалістичним характером і мала на собі відбиток народного світогляду. У розробленій Союзом брошурі вказувалося, що зміна соціально-економічного становища робітничого прошарку неможлива лише шляхом створення професійних спілок. Необхідною умовою для цього мала стати зміна державного устрою [6, арк. 200зв.-201]. Відповідно до іншого документу – «Проекту Маніфесту» Союз прагнув «безміністерської безпартійної народної монархії», при якій призначені міністри та партії поступляться місцем виборним від народу і шануватимуться принципи, проголошені Маніфестом 17 жовтня 1905 р. Саме такий устрій, на думку засновників організації,

був здатен «заспокоїти всю Росію» [6, арк. 201зв.].

Союзом також була розроблена власна передвиборча програма, котра поширювалася у вигляді відозви, у котрій містилися вимоги запровадження загального, рівного, таємного та прямого виборчого права; визнання за Державною думою всієї повноти законодавчої влади та надання права законодавчої ініціативи; негайної присяги армії Державній Думі; закріплення демократичних свобод; запровадження державного страхування робітників від безробіття; скорочення робочого дня до 8-и годин і впровадження широкого законодавства з охорони праці; націоналізації землі та передачі її в орендне користування тим, хто її безпосередньо обробляє; відміну всіх непрямих податків і заміну їх на прогресивний прибутковий податок; запровадження загальної безкоштовної початкової та професійної обов'язкової освіти; проголошення негайної амністії постраждалим за політичні та релігійні переконання. У програмі містилися також вимоги про необхідність негайного відсторонення діючого уряду, притягнення останнього до відповідальності за злочини останнього часу, а також заміни його міністерством народної довіри [4, арк. 12зв.-13].

У тактичному відношенні Союз для втілення своїх цілей радив використовувати агітацію (усну та письмову), а екстремними заходами визнавав страйки та демонстрації. Загалом же, Союз радив по можливості притримуватися культурної та мирної спрямованості та всіляко перешкоджати грабункам і насиллям чорної сотні й іншим безладам [6, арк. 200зв.-201зв.].

Союз планував брати широку участь у передвиборній агітації до Державної Думи, Установчих зборів, громадських зібраннях, з'їздах і конференціях з метою підвищення свідомості та згуртованості робітників [6, арк. 201-201зв.]. На відміну від революційних партій Союз виступив зі зверненням до робітників м. Харкова не бойкотувати вибори до Державної Думи, а навпаки – проводити до неї якнайбільше своїх представників, а також об'єднуватися у широку сітку професійних спілок задля вчинення організованого та координованого тиску на владу [4, арк. 12зв.].

Аналізуючи платформу Союзу робітників для захисту своїх прав, начальник Харківського охоронного відділення зазначав, що організація зберегла повністю соціал-демократичну програму, але замінила соціал-демократичну програму народною монархією, в якій була би обмежена монархія, але був би відсутній будь-

який уряд, а міністерства замінювалися би народними представництвами [14, арк. 105зв.].

В організаційному відношенні Союз включав «Робітничі сходи», сукупність яких мала утворювати «Губернське відділення союзу». Усяка постанова такого відділення мала головуватися спочатку на сходах. Членами Союзу могли стати всі робітники, що прийняли його програму. Членські внески становили 1% від заробітку [6, арк. 201-201зв.].

Крім того, досліджувана організація прагнула врегулювати ціни на продукти першої необхідності, випустивши прокламацію в якій робітників закликали не платити дорожче виробленої Союзом ціни. Також Союз налагодив функціонування фонду взаємодопомоги робітників і збирав кошти у спеціальний фонд на випадок страйку [4, арк. 12-12зв.].

Союз робітників для захисту своїх прав планував організувати професійні союзи, котрі мали об'єднатися під керівництвом Всеросійської Ради робітничих депутатів. Велася також робота зі створення «бойових дружин» на випадок збройного повстання, що мало розпочатися у випадку, якщо б Дума не прийняла програми Союзу. Керувати повстанням повинна була Рада робітничих депутатів у Петербурзі. Для цього касиру організації М. Яхновському було доручено налагодити з нею постійний зв'язок [4, арк. 13зв.].

Як вже зазначалося, технік Ф.О. Кондратьєв був також членом бюро Харківського відділення Всеросійського союзу інженерів і техніків. На початку січня 1906 р. Начальник Харківського охоронного відділення направив директору Департаменту поліції клопотання про необхідність арешту всіх членів бюро означеної організації [10, арк. 1зв.]. Зрештою, 26 січня 1906 р. Ф.П. Кондратьєва разом з іншим членом бюро Харківського відділення Союзу інженерів і техніків П.П. Литвиновим було заарештовано на місячний термін з утриманням у Харківській губернській тюрмі. Причиною ув'язнення стало володіння ними зброєю без належного дозволу [9, арк. 1].

Передвиборча активність Союзу спричинила негативну реакцію з боку Об'єднаного комітету РСДРП, котрий 30 січня 1906 р. випустив прокламацію, у котрій в різких виразах було засуджено заклик Союзу до робітників брати участь у виборах до Державної Думи. Керівників Союзу за заклик до порядку й участі у виборах було звинувачено в служінні самодержавству та захисті інтересів підприємців. Крім того, у прокламації називалися прізвища головних керівників Союзу [6, арк. 202].

У відповідь Союз робітників для захисту своїх прав встиг випустити прокламацію в якій обґрунтовано звинуватив опонентів у непорядності та провокативних методах ведення політичної боротьби [6, арк. 201зв.-201].

У результаті, наприкінці лютого 1906 р. було заарештовано низку інших діячів керівних органів Союзу робітників для захисту своїх прав. Серед них було багато членів робітничої комісії паровозного заводу, котрі намічались кандидатами у виборщики до Державної Думи від Союзу робітників для захисту своїх прав. Двоє із заарештованих (Чаєвський і Зверев) висувалися робітниками паровозобудівного заводу в якості майбутніх уповноважених від заводу при виборах по робітничій курії, призначених на 25 лютого 1906 р. [8, с. 3]

Ф.О. Кондратьєву підготували вирок за організацію Союзу робітників та участь у Союзі інженерів і техніків за яким він засуджувався до трирічної висилки у Наримський край. Однак у квітні 1906 р. його та інших членів Союзу, котрі знаходилися у в'язниці, було обрано виборщиками до Державної Думи. За клопотанням Партії Народної Свободи їх усіх звільнили без вироку [17].

Після виходу на свободу більшості членів Союзу та відмови прокурорського нагляду порушити переслідування у зв'язку з відсутністю у програмі організації ознак злочину, робітники продовжили свою політичну діяльність. У квітні 1906 р. вони почали тісніше співпрацювати з Партією соціалістів-революціонерів і перенесли свою роботу у сільську місцевість, де разом із Селянським союзом пропагували підтримку Трудової групи Державної Думи. Так, 4 червня 1906 р. у с. Рогань Харківського повіту та губернії за участю членів Союзу робітників для захисту своїх прав Б.П. Чаєвського та І.М. Дегтярьова відбулася сходка, на якій розбирався лист депутата-трудолика від Харківської губернії у Державній Думі Д.І. Назаренка. Присутніх на зібранні селян переконували підтримувати Трудову групу, а також бути готовим до збройного виступу [12, арк. 149-149зв.].

Після визволення з арешту Ф.О. Кондратьєв відійшов від роботи у Союзі робітників для захисту своїх прав і в середині 1906 р. долучився до легальної діяльності зі створення робітничого споживчого товариства «Труд». До даної громадської ініціативи долучилася також низка соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, що перебували у новоутвореній кооперативній установі у приблизно однаковій кількості. У зв'язку з цим головою това-

риства було обрано безпартійного Кондратьєва. На цій посаді він пробув до початку 1908 р. [17]

Союз робітників для захисту своїх прав наприкінці 1906 р. взяв участь у виборах до II Державної Думи, утворивши у Харкові блок для передвиборчої агітації з лівими політичними силами, що не бойкотували вибори. Кожна з політичних сил намітила свого кандидата у члени Думи. Від Союзу кандидатом було обрано робітника Харківського паровозобудівного заводу В.Є. Шурканова [11, арк. 25], котрий не став депутатом II Державної Думи [3 арк. 711].

У грудні 1907 р. Харківською губернською нарадою дізнання проти робітників-членів Союзу робітників для захисту своїх прав було повністю припинене за браком доказів щодо антиурядової діяльності організації [6, арк. 152-152зв.]. Водночас, наприкінці 1907 р. жандармські органи поновили справу техника Ф.О. Кондратьєва, пригадавши його наміри кінця 1905 – початку 1906 рр. об'єднання робітників і селян для збройної боротьби з урядом у випадку ігнорування ним вимог парламенту. Кондратьєва було заарештовано [13, арк. 90зв.]. У лютому 1908 р. Міністерством внутрішніх справ висилка у Наримський край на три роки була замінена на висилку за межі Харкова на той же термін [17].

Таким чином, відмовившись від співпраці з соціал-демократами наприкінці 1905 р., Союз робітників для захисту своїх прав взяв курс на участь у виборах до Державної Думи, а також виробив свою власну оригінальну політичну платформу в якій містилося положення про необхідність заміни самодержавства «безміністерською безпартійною народною монархією». Крім того, Союз здобув підтримку великої кількості робітників, випустив низку відозв і прокламацій, налагодив роботу каси взаємодопомоги та проявляв тенденцію до поширення, проводячи власну агітаційно-пропагандистську діяльність. Опонентом Союзу у боротьбі за вплив на робітничий прошарок виступив Харківський об'єднаний комітет РСДРП, котрий вдався до провокативних методів боротьби. Зрештою, більшості активу Союзу вдалося уникнути відповідальності та взяти участь у виборах до двох Державних Дум, однак активність організації поступово затухала. Загалом, діяльність Союзу з його своєрідною програмою стала альтернативою до роботи соціал-демократів серед робітників і

була переважно спрямована на легальну боротьбу за демократизацію у країні та покращення становища робітників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Астахов В., Кондуфор Ю. Революционные события 1905-1907 гг. в Харькове и губернии. Харьков: Харьковское областное издательство, 1955. 120 с.
2. Басальго К.Н. (Дальний) Революционное движение в Харькове в 1905-1906 гг.: (Воспоминания) // Летопись революции. 1924. № 1. С. 119-136.
3. Государственная Дума Российской империи, 1906-1917: энциклопедия / Редкол.: В.В. Шелохаев (отв. ред.) и др. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2008. 735 с.
4. Дело о прапорщике запаса Кондратьеве Ф.А., мещанине Евдокимове А.А. и др., обвиняемых в организации «Союза рабочих для защиты своих прав» на заводе Гельферих-Саде в г. Харькове // ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України у м. Києві). Ф.336. Оп.1. Спр.2416. 32 арк.
5. Дело об аресте лиц, обвиняемых в принадлежности к харьковским организациям РСДРП и партии эсеров // ЦДІАК України. Ф.336. Оп.1. Спр.918. 230 арк.
6. Дело об обысках и арестах рабочих Харьковского паровозостроительного завода, принадлежащих к «Союзу рабочих для защиты своих прав» // ЦДІАК України. Ф.336. Оп.1. Спр.1718. 220 арк.
7. Магась В.О. Союз робітників для захисту своїх прав та влада в роки Першої російської революції в Харкові // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 28 квітня 2017 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 143-144.
8. Местная жизнь // Будущее. 1906. № 9. 21 февраля. С. 3.
9. О ссылке в Вологодскую губернию инженера-технолога Петра Прокофьевича Литвинова, за принадлежность к Харьковскому отделению Всероссийского союза инженеров и техников и участие в революционном движении 1905 года // Державний архів Харківської області. Ф.3. Оп.287. Спр.1281. 16 арк.
10. Переписка с Департаментом полиции об аресте лиц, принадлежащих к Харьковскому отделению Всероссийского союза инженеров и техников // ЦДІАК України. Ф.304. Оп.1. Спр.137. 34 арк.
11. Переписка с Департаментом полиции письма, полученные агентурным путем о деятельности РСДРП, партии эсеров и других партий накануне выборов во II Государственную думу // ЦДІАК України. Ф.705. Оп.1. Спр.51. 58 арк.
12. Переписка с Департаментом полиции, Харьковским ГЖУ, изюмским и харьковским уездными исправниками об установлении наблюдения, производстве обысков и аресте лиц // ЦДІАК України. Ф.304. Оп.1. Спр.140. 259 арк.
13. Переписка с Департаментом полиции, харьковским губернатором, Курским, Екатеринославским и другими ГЖУ о присылке списков профессиональных обществ и кооперативов, существующих в Харьковской, Курской, Екатеринославской и других губ. // ЦДІАК України. Ф.705. Оп.1. Спр.293. 120 арк.
14. Сведения о деятельности в г. Харькове организаций РСДРП, партии эсеров, группы анархистов-коммунистов и других, дневники агентурных наблюдений за лицами // ЦДІАК України. Ф.304. Оп.1. Спр.120. 286 арк.
15. Ткачуков И. 1905 г. в Харькове. По материалам жандармского и охранного отделений и личным воспоминаниям // Пути революции. 1925. № 2. С. 56-58.
16. Ф.А. Кондратьев: автобиография (вместо послесловия) // LiveJournal. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/117540.html>
17. Ф.А. Кондратьев: автобиография / Публикация Ю.В. Дьяченко // LiveJournal. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/117139.html>

Магась В'ячеслав Діяльність Союзу робітників для захисту своїх прав у Харкові у роки Першої російської революції

Стаття присвячена діяльності Союзу робітників для захисту своїх прав, що виник у Харкові у першій половині 1905 р. та об'єднав, переважно, робітників Харківського паровозобудівного заводу. На початковому етапі свого існування Союз тісно взаємодіяв із соціал-демократичними організаціями міста. Після невдачі збройного повстання у грудні 1905 р. та внаслідок прийняття соціал-демократами рішення про бойкот виборів до Державної Думи Союз робітників для захисту своїх прав розпочав самостійну діяльність і взяв курс на участь у виборах. Керівниками організації була розроблена оригінальна програма відповідно до якої Союз прагнув «безміністерської безпартійної народної монархії». Крім того, вказувалося, що Союз по можливості притримуватиметься культурної та мирної спрямованості. Внаслідок влаштованої РСДРП провокації керівний склад Союзу було заарештовано. Однак невдовзі його було випущено без вироку, оскільки члени Союзу були обрані виборщиками до Державної Думи. Союз взяв активну участь у виборчих кампаніях до Першої та Другої Державних Дум. Наприкінці 1907 р. справу проти робітників, котрі були членами Союзу було припинено за браком доказів щодо їх антиурядової діяльності, натомість техніка Кондратьєва, що очолював організацію, було вислано за межі Харкова.

Ключові слова: Перша російська революція, громадсько-політична організація, Союз робітників для захисту своїх прав, соціал-демократи, соціалісти-революціонери, робітничий прошарок

Магась Вячеслав Деятельность Союза рабочих для защиты своих прав в Харькове в годы Первой русской революции

Статья посвящена деятельности Союза рабочих для защиты своих прав, возникшего в Харькове в первой половине 1905 г. и объединившего преимущественно рабочих Харьковского паровозостроительного завода. На начальном этапе своего существования Союз тесно взаимодействовал с социал-демократическими организациями города. После неудачи вооруженного восстания в декабре 1905 г. и в результате принятия социал-демократами решение о бойкоте выборов в Государственную Думу Союз рабочих для защиты своих прав начал самостоятельную деятельность и взял курс на участие в выборах. Руководителями организации была разработана оригинальная программа в соответствии с которой Союз стремился к «безминистерской беспартийной народной монархии». Кроме того, указывалось, что Союз по возможности будет придерживаться культурной и мирной направленности в своей работе. Вследствие устроенной РСДРП провокации руководящий состав Союза был арестован, однако вскоре он был выпущен без приговора, поскольку члены Союза были выбраны выборщиками в Государственную Думу. Союз принял активное участие в избирательных кампаниях в Первую и Вторую Государственные Думы. В конце 1907 г. дело против рабочих-руководителей Союза было прекращено в связи с недостатком доказательств их антиправительственной деятельности, в то же время техник Ф.О. Кондратьев, который возглавлял организацию, был выслан за пределы Харькова.

Ключевые слова: Первая русская революция, общественно-политическая организация, Союз рабочих для защиты своих прав, социал-демократы, социалисты-революционеры, рабочий слой

Magas Vyacheslav The Activity of the Union of Workers to protect their rights in Kharkiv during the First Russian Revolution

The article is devoted to the activity of the Union of Workers for the protection of their rights, which took place in Kharkiv in the first half of 1905, and united mainly the workers of the Kharkiv Steam Locomotive Plant. At the initial stage of its existence, the Union cooperated closely with the social-democratic organizations of the city. After the failure of the armed uprising in December 1905 and as a result of the Social Democrats' decision to boycott the elections to the State Duma, the Union of Workers began to work independently to defend their rights and took the course to participate in the elections to the State Duma. The organizers of the Union, a technician F. Kondratiev and a worker B. Chayevsky, worked out the original program. In accordance with it, the Union sought to be «a non-ministerial non-partisan people's monarchy». In addition, it was pointed out that the Union would, if possible, maintain a cultural and peaceful orientation. The Union did not abandon its armed struggle, and therefore the activity was carried out to create the combat troops in case of the total armed uprising. As a result of the provocation, organized by the joint committee of the RSDLP, the leaders of the Union were arrested. However, they were soon released without a verdict, since all of them were chosen as the electors to the State Duma. The Union took an active part in the election campaigns to the First and Second State Duma. At the end of 1907, the case against the workers who were members of the Union was closed because of the lack of evidence of their anti-government activities. Instead, Kondratyev was sent out of Kharkiv. In general, the Union's activity with its original program has become an alternative to the activity of the Social-Democrats among the workers and was mainly directed at the legal struggle for democratization in the country and the improvement of the situation of the workers.

Keywords: First Russian Revolution, public-political organization, Union of Workers for the protection of their rights, social democrats, socialist-revolutionaries, working class